

ОСОБЛИВОСТІ ІНДУКЦІЇ ФЛУОРЕСЦЕНЦІЇ ХЛОРОФІЛУ В ЛИСТКАХ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН В УМОВАХ УРБАНІЗОВАНОГО СЕРЕДОВИЩА

Н.О. Олексійченко, доктор сільськогосподарських наук

О.І. Китаєв, М.О. Совакова, кандидати біологічних наук

О.В. Соваков, кандидат сільськогосподарських наук

М.О. Борщевський, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Наведено порівняльну оцінку функціонального стану пігментного комплексу листкового апарату найбільш розповсюджених (*Tilia cordata* Mill.) і малопоширених (*Rhus typhina* L.) деревних рослин із застосування методу індукції флуоресценції хлорофілу в насадженнях Києва.

Вступ. Адаптивні зміни в деревних рослин міських насаджень відбуваються під тиском трансформованого середовища і супроводжуються певними морфологічними перебудовами асиміляційного апарату рослин, зміщенням сезонних ритмів розвитку, що залежить, насамперед, від їх аутоекологічної пластичності [1]. Визначення впливу чинників навколишнього середовища на стан зелених насаджень вимагає застосування експресних та інформативних методів, які б давали змогу здійснювати аналізи і в лабораторних, і в польових умовах з мінімальним порушенням цілісності досліджуваних об'єктів. До таких методів належить метод індукції флуоресценції хлорофілу (ІФХ), що широко використовується в сучасних дослідженнях фотосинтетичних процесів. Дослідження природної (первинної) флуоресценції рослинних об'єктів є дієвим методом визначення функціонального стану останніх [2].

Здатність рослин успішно виконувати фотосинтез залежить від ряду факторів, включаючи стресові, зумовлені зовнішніми умовами. Поглинута світлова енергія, яка використовується для фотосинтезу, розсіюється через виділення тепла і ре-емісію малих, але діагностично важливих доз поглинутого випромінювання у вигляді світлових хвиль червоного та інфрачервоного діапазонів. Така ре-емісія світла називається індукцією флуоресценції хлорофілу. Випромінювання флуоресценції хлорофілу з цілого листа є незначним і не може спостерігатися неозброєним оком, але його можна зафіксувати спеціальними пристроями, такими як флуорометри. Фотосинтез та індукція флуоресценції хлорофілу відбуваються в прямій конкуренції між собою і обмежені кількістю поглинутої світлової енергії. Будь-які зміни у використанні енергії одним з цих процесів зумовлює додаткові зміни в іншому процесі. Цей факт дозволяє використовувати індукцію флуоресценції хлорофілу як експресне та надійне неруйнівне оцінювання фотосинтезу. Флуорометри призначені спеціально для виявлення випромінювання флуоресценції хлорофілу з листа рослини [3].

У більшості наукових досліджень для вимірювання параметрів фотосинтетичного апарату рослин використовується показник швидкої (або перемінної) флуоресценції, тобто вимірювання енергії, котра не вступала в реакцію фотосинтезу і не перейшла в тепло після поглинання клітиною кванта світла [5]. Залежність флуоресценції від часу після початку освітлення називають кривою індукції флуоресценції хлорофілу (ІФХ) або індукційною кривою.

Асортимент декоративних рослин, які можуть бути використані у зеленому будівництві, дуже великий — тисячі видів, різновидів, форм, сортів. Нині у колекціях ботанічних садів, дендропарків налічується близько 350 видів, форм, сортів голонасінних (серед них найбільше шпилькових) та 2400 покритонасінних (листяних). В озелененні використовують значно меншу кількість. Більша частина (близько 2/3 видів) використовується у парковому будівництві і лише третина — в озелененні вулиць [10, 11].

Для розширення рослинного асортименту і підвищення декоративної цінності насаджень у вуличних композиціях частіше використовують інтродуковані види, серед яких і представники роду *Rhus* L. [12].

Мета досліджень — провести порівняльну оцінку функціонального стану пігментного комплексу листового апарату найбільш розповсюджених (*T. cordata* Mill.) і малопоширених (*Rh. typhina* L.) деревних рослин у насадженнях Києва. із застосування методу ІФХ

Методика досліджень. Дослідження флуоресценції хлорофілу в листовому апараті липи серцелистої і сумаха оленерогого проводили упродовж вегетаційних періодів 2011—2012 рр. Зразки листя відбирали в різних районах Києва, залежно від рівня трансформації екотопів: "Лісопарк (Л)" — незначний вплив техногенного забруднення; "Житлова забудова (ЖЗ)" — задовільний рівень техногенного забруднення; "Транспортно-шляхова зона (ТШЗ)" — високий рівень техногенного забруднення. Параметри ІФХ вимірювали у верхівковій частині листка. Використовували по 10 листків від 3—5 дерев з кожного представленого екотопу.

Дослідження проводили в лабораторії фізіології Інституту садівництва УААН за допомогою хронофлуорометра "Флоратест-2", розробленого Інститутом кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, НВФ "РОСТ" і випробуваного Інститутом садівництва НААН України. Адаптація листків до темряви тривала 5 хв. Довжина хвилі освітлення в максимумі — 470 ± 15 нм; сила світла діода — 120 мКд; кут освітлення — 130° ; освітлення в межах плями — не менше 20 Вт/м². Спектральний діапазон вимірювання флуоресценції складав 670—800 нм [6, 3]. Статистичну обробку даних проводили з використанням пакетів Microsoft Excell і Statistica.

Результати досліджень та їх обговорення. Зроблено аналіз таких параметрів емісії флуоресценції листків: максимальна інтенсивність флуоресценції хлорофілу *a* — $F_{\max}^{680}$ ($\lambda_{\max}=680$ нм); стаціонарний рівень індукційної кривої — F_{st}^{680} ; коефіцієнт індукції

$$\text{флуоресценції} - K_i = \frac{F_{\max}^{680} - F_{st}^{680}}{F_{\max}^{680}}.$$

Флуоресценцію хлорофілу, викликану слабким світлом при відкритих реакційних центрах після адаптації зразків до темряви, позначають як F_0 (рис. 1, 2). Під дією спалаху світла реакційні центри насичуються і закриваються, реєструється максимальний рівень флуоресценції — F_m . Максимальна ефективність використання енергії світла реакційними центрами фотосистеми 2 розраховується як відношення перемінної флуоресценції ($F_v = F_m - F_0$) до максимальної, тобто F_v/F_m . Цей параметр характеризує максимальну ефективність первинних процесів фотосинтезу, котрі залежать від фізіологічного стану рослини. Наукові дослідження цього явища доводять, що ефективність фотосинтезу (як і величина F_v/F_m) знижується за низької або високої температури, засолення, дефіциті мінерального живлення, дії токсичних речовин, важких металів, техногенних поллютантів тощо [5,7—9].

Оскільки існує тісний зворотний зв'язок між фотосинтетичними реакціями та ІФХ, нами досліджено зміни параметрів індукції флуоресценції хлорофілу залежно від рівня трансформації екотопу. Як видно з рис. 1 і 2, вплив різних за інтенсивністю несприятливих техногенних факторів викликав у липи і сумаха досить різні за інтенсивністю і спрямованістю зміни ІФХ.

Аналіз отриманих в ході дослідження даних свідчить про залежність показників ІФХ від рівня техногенного навантаження (табл.).

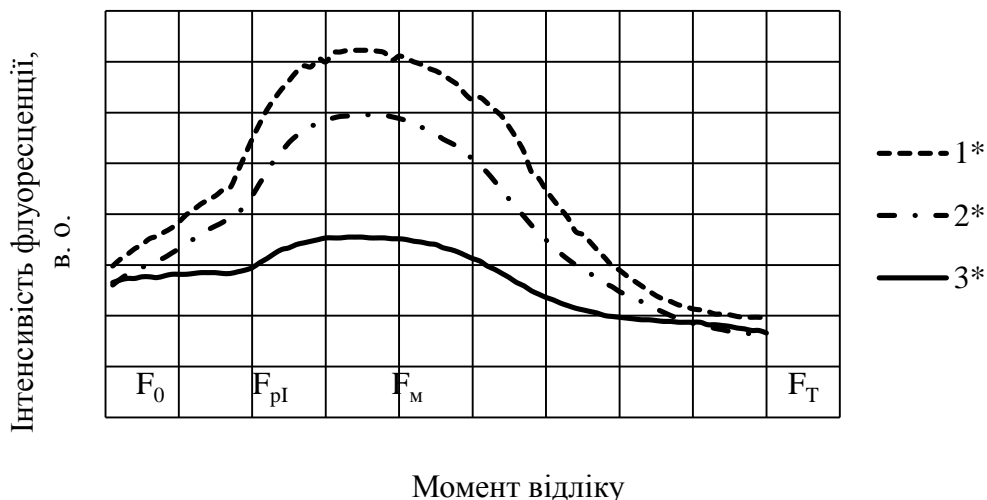

Рис. 1. Індукційні криві флуоресценції хлорофілу листків *T. cordata* Mill., залежно від рівня забруднення екотопу: 1 – "Лісопарк"; 2 – Житлова забудова"; 3 – "Транспортно-шляхова зона"

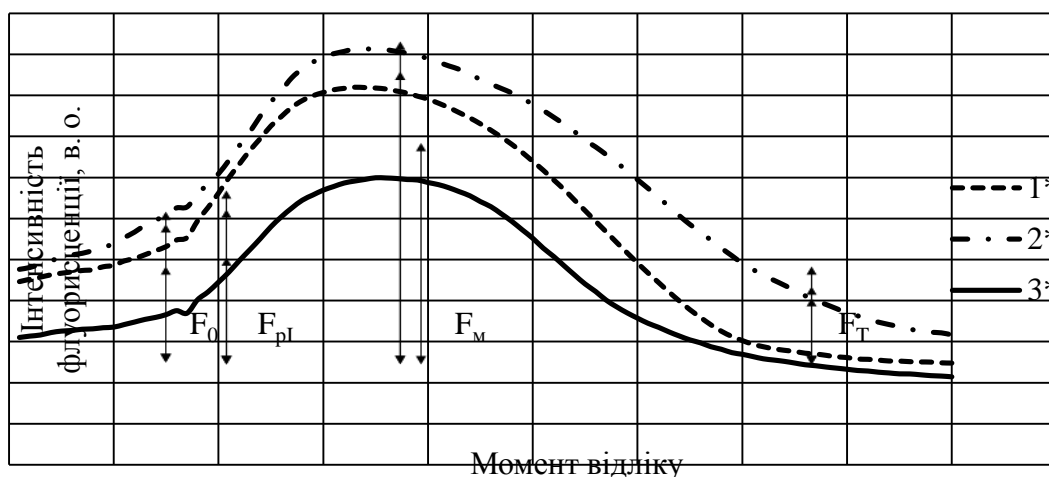

Рис. 2. Індукційні криві флуоресценції хлорофілу листків *Rh. Typhina* L., залежно від рівня забруднення екотопу: 1 – "Лісопарк"; 2 – Житлова забудова"; 3 – "Транспортно-шляхова зона"

Таблиця. Вплив умов місцезростання на параметри флуоресценції *Rh. typhina* L. і *T. cordata* Mill.

Варіант	Параметри світлової індукції, $\lambda=680$ нм							
	$F_{0, \text{v.o.}}$	$F_{pl, \text{v.o.}}$	$F_{\text{max}, \text{v.o.}}$	$F_{st, \text{v.o.}}$	ΔF_{pl}	F_v	K_{pl}	K_i
<i>T. cordata</i> (ТШЗ)	0,53	0,57	0,71	0,39	0,04	0,18	0,22	0,45
<i>T. cordata</i> (ЖЗ)	0,70	1,03	1,48	0,60	0,33	0,78	0,42	0,59
<i>T. cordata</i> (Л)	0,59	0,89	1,44	0,72	0,3	0,85	0,35	0,50
<i>Rh. typhina</i> (ТШЗ)	0,26	0,32	0,57	0,18	0,07	0,32	0,21	0,69
<i>Rh. typhina</i> (ЖЗ)	0,38	0,48	0,86	0,27	0,10	0,48	0,21	0,69
<i>Rh. typhina</i> (Л)	0,31	0,38	0,71	0,18	0,07	0,32	0,21	0,69

За даними [6] F_0 (рівень флуоресценції хлорофілу, котра випромінюється комплексами ФС 2 з "відкритими" реакційними центрами) залежить від втрат енергії збудження при її міграції по пігментній матриці світлозбиральних комплексів. При активному фотосинтезі, коли всі реакційні центри знаходяться у відкритому робочому стані, в умовах слабого освітлення майже вся поглинута енергія світла використовується в процесі фотосинтезу. Як правило, в нормальних умовах величина F_0 незначна, що говорить про активне використання клітинами енергії поглинутого світла. Значення параметра під дією

техногенно трансформованого середовища знижується у *Rh. typhina* L. на 15%, а у *T. cordata* Mill. — на 10%, що свідчить про зменшення кількості хлорофілів, які не беруть участь у фотосинтетичному переносі енергії на реакційні центри. Порівняння отриманих даних дає змогу говорити про ефективніше використання поглинутого світла листками *Rh. typhina* L.

Значення показника Kp_l у зразках *Rh. typhina* L. становить 0,21, що істотно менше гранично допустимої норми (0,40) і свідчить про відсутність вірусної інфекції у рослин. Проте в одному з відібраних зразків *T. cordata* Mill., а саме тих, що зростають в умовах із задовільним рівнем техногенного забруднення, зафіксовано незначне перевищення допустимого значення Kp_l . Зважаючи на це, можна говорити про достатньо високу вірогідність присутності інфекції вірусного походження у дерев липи. Водночас даний параметр вказує на частку реакційних центрів, які не відновлюють первинний акцептор електрону Q_v . У зразках *T. cordata* Mill., що відібрані в умовах з високим рівнем трансформації екотопу, значення Kp_l вдвічі менше. Це говорить на можливе прискорення електрон-транспортних процесів.

Коефіцієнт F_{max} вказує на максимальне значення флуоресценції. В найменш сприятливих умовах зафіксовано зменшення цього показника у *T. cordata* Mill. на 50%, а у *Rh. typhina* L. — на 20%. Можливо це пов'язане з блокуванням ресинтезу хлорофілу, деградацією, руйнуванням структури хлоропластів та зменшенням їх кількості під впливом зовнішнього середовища.

Для даного приладу оптимальне значенням коефіцієнта індукції флуоресценції (K_i) дорівнює 0,70. Такий рівень характерний для литсків рослин, що зростають у сприятливих умовах і знаходяться в гарному фізіологічному стані. Відповідно до отриманих даних, дерева *T. cordata* Mill., знаходяться в кризовому стані. В умовах транспортно-шляхової зони коефіцієнт K_i знижується на 35%, а в лісопаркових умовах на 20%. У дерев *Rh. typhina* L., незалежно від умов зростання, ефективність фотосинтезу знаходиться в оптимальних межах і становить 0,69.

Висновок

Основні параметри індукційної кривої можна використовувати як тестові показники для визначення стійкості декоративних деревних рослин до дії несприятливих факторів техногенно сформованих едафотопів. Зміни цих показників характеризують процеси, пов'язані з впливом середовища на перебіг як світлових, так і темнових фаз фотосинтетичних процесів у хлоропластах.

Виявлено погіршення функціонального стану дерев *T. cordata* Mill. у залежності від рівня трансформації екотопу. Показники індукції флуоресценції хлорофілу в листках *Rh. typhina* L. свідчать про його толерантність до впливу міського середовища, дає змогу стверджувати про доцільність ширшого використання *Rh. typhina* L. у вуличних насадженнях, а саме в умовах з високим рівнем трансформації екотопу.

Література

1. Веселовский В.А., Веселова Т.И. Люминесценция растений. Теоретические и практические аспекты. — М.: Наука, 1990. — 200 с.
2. Брайон О.В. Флуоресцентна мікроскопія рослинних тканин і клітин. — К.: Вища школа, 1973. — 144 с.
3. Сімейство портативних приладів "Флоратест": підготовка до серійного виробництва / В.О. Романов, Д.М. Артеменко, Ю.О. Брайко та ін. // Комп'ютерні засоби, мережі та системи. — 2011. — №10. — С. 85—93.
4. Rohacek K., Bartak M. Technique of the modulated chlorophyll fluorescence: basic concepts, useful parameters, and some applications // *Photosynthetica*. — 2000. — 37, №3. — P. 339—363.
5. Рубин А.Б. Биофизические методы в экологическом мониторинге // Соросовский образовательный журнал. — 2000. — 6, № 4. — С. 7—13.
6. Корнеев Д.Ю. Информационные возможности метода индукции флуоресценции хлорофилла. — К.: "Альтерпрес". — 2002. — 188 с.

7. Нестеренко Т. В., Тихомиров А. А., Шихов В. Н. Индукция флуоресценции хлорофилла и оценка устойчивости растений к неблагоприятным воздействиям // Журн. общ. биологии. — 2007. — 68, №6. С. 444—458.
8. Loreto F., Bonghi G. Analysis of stress status through natural fluorescent probes in intact leaves // *AgRh. mediter.* — 1988. — 118, №4. — P. 344—353.
9. Яковлева О. В., Талипова Е. В., Кукарских Г. П. и др. Изучение параметров флуоресценции хлорофилла в листьях травянистых растений, растущих в разных экологических условиях // *Биофизика.* — 2005. — 50, №6. — С. 1112—1119.
10. Бардачева О.Г. Средообразующая роль древесных насаждений в условиях мегаполиса // *Докл. ТСХА.* — 2003. — № 275. — С. 221—223.
11. Кузнецов С.І., Левон Ф.М., Пушкар В.В. Дендрологічний склад зелених насаджень в Україні та перспективи його поліпшення // *Матеріали Першого міжнародного семінару "Проблеми ландшафтної архітектури, урбоекотології та озеленення населених місць".* — Львів, 1997. — Т. 1. — С. 205—206.
12. Каталог деревьев и кустарников ботанических садов Украинской ССР / Н. А. Кохно, А. М. Курдюк, П. Я. Чуприна и др. — К.: Наук. думка, 1987. — 72 с.

АННОТАЦИЯ

Алексейченко Н.А., Китаев О.И., Совакова М. А., Соваков А.В., Борщевский М.А. Особенности индукции флуоресценции хлорофилла в листьях древесных растений в условиях урбанизированной среды // *Биоресурсы и природопользование.* — 2013. — 5, № 5—6. — С. 107—112.

*Представлена сравнительная оценка функционального состояния пигментного комплекса листового аппарата наиболее распространенных (*Tilia cordata* Mill.) и малораспространенных (*Rhus typhina* L.) древесных растений с использованием метода ИФХ в насаждениях Киева.*

SUMMARY

N. Olekseichenko, O. Kitaev, O. Sovakova, O. Sovakov, M. Borhshevskiyi. Features of the induction of chlorophyll fluorescence in leaves of woody plants in urban environment// *Biological Resources and Nature Management.* — 2013. — 5, № 5—6. — P. 107—112.

*A comparative evaluation of the functional condition of the pigment complex of deciduous timber of the most common (*Tilia cordata* Mill.) and less common (*Rhus typhina* L.) woody plants in plantations of Kiev using CFI has been made.*